

Dr hab. Elżbieta Alabrudzińska, prof. UMK  
Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie  
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Toruń, 17 III 2025 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Sary Guschlbauer pt. „Prasa Kościoła Ewangelicko – Augsburskiego jako obraz dyskursu narodowego i kulturowego luteran w II Rzeczypospolitej” napisanej pod kierunkiem dr hab. Krystyny Radziszewskiej, prof. UŁ oraz prof. dr Hansa-Jürgena Bömelburga, Łódź 2024, ss. 294**

Problem prasy ewangelickiej jako obrazu dyskursu narodowego i kulturowego ewangelików w Polsce w okresie międzywojennym nie stał się do tej pory tematem pogłębionych badań naukowych. Wprawdzie protestantyzm w II RP ma już całkiem sporą literaturę, w której odzwierciedlone zostały również kwestie narodowe, lecz żadna z publikacji nie bazuje na tak szczegółowej, jak recenzowana praca, analizie treści czasopism ewangelickich. Dotychczasowe opracowania powstały ponadto na podstawie badań historycznych i ich autorzy, jeśli badali teksty prasowe, to metodami historycznymi. Badania językoznawcze i kulturoznawcze wprowadziło do opracowań bazujących na prasie wyznaniowej dopiero niedawno nowe pokolenie naukowców, jednakże tylko marginalnie dotyczą one prasy ewangelickiej okresu międzywojennego. Dlatego podjęcie tego tematu przez panią mgr Magdalенę Guschlbauer uważam za w pełni uzasadnione.

Zakres tematyczny pracy nie budzi wątpliwości. Tytuł dysertacji jest precyzyjny i odzwierciedla jej tematykę, wskazując na istotny problem badawczy. Rozprawa dotyczy Kościoła ewangelicko – augsburskiego, który był nie tylko najliczniejszym z Kościołów protestanckich Polski międzywojennej, ale również charakteryzował się największą złożonością i dynamiką stosunków narodowościowo – politycznych. Niemcy stanowili większość (na początku lat trzydziestych około 65%) jego wiernych,



ale równocześnie mniejszą część duchowieństwa. W 1926 roku około 40% duchownych Kościoła ewangelicko – augsburskiego określało swoją narodowość jako niemiecką, a w miarę upływu czasu ten współczynnik jeszcze się zmniejszał w związku z ordynowaniem większej liczby księży polskich. Dynamika procesów narodowościowych i postaw politycznych wyrażała się z jednej strony w będących kontynuacją okresu zaboru rosyjskiego tendencjach asymilacyjnych niektórych środowisk niemieckich, z drugiej natomiast w coraz bardziej zauważalnym rozwoju niemieckiej tożsamości wskutek pierwszej wojny światowej, a potem stosunków z ludnością niemiecką Wielkopolski, Pomorza i Górnego Śląska. Na to nakładał się wzrost aktywności narodowej i politycznej polskich duchownych i wiernych Kościoła ewangelicko – augsburskiego w wyniku odbudowy państwa polskiego.

Kwintesencją złożoności stosunków narodowo – politycznych w Kościele ewangelicko – augsburskim była osoba jego zwierzchnika, generalnego superintendenta Juliusza Burschego. Pochodził on z rodziny niemieckiej, był Polakiem w pierwszym pokoleniu, a więc jego tożsamość narodowa została ukształtowana przez specyfikę warunków zaboru rosyjskiego. J. Bursche był polskim patriotą realizującym koncepcje polskiego ewangelicyzmu, które otwierały Kościół ewangelicko – augsburski na polonizację. Dobrze się więc stało, że mgr Magdalena Guschlbauer zajęła się opracowaniem dyskursu narodowego i kulturowego właśnie w ramach tego Kościoła.

Autorka oparła swoją rozprawę na rozległej i szczegółowej kwerendzie naukowej. Badaniami objęła niemieckojęzyczną i polskojęzyczną prasę Kościoła ewangelicko – augsburskiego z lat 1918 – 1939. Podstawę źródłową pracy stanowią również materiały przechowywane w archiwach: Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie (w dysertacji błędnie podawana jest nazwa tego archiwum), w Archiwach Państwowych w Łodzi i Warszawie oraz Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes w Berlinie. Nie mam także zastrzeżeń do wykorzystanych źródeł drukowanych, publikacji typu pamiętnikarskiego i literatury. Można by się jedynie zastanowić, czy w ewentualnej publikowanej wersji pracy nie byłoby celowe wydzielenie źródeł drukowanych i publikacji typu pamiętnikarskiego jako odrębnych kategorii bibliograficznych.



Recenzowana dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego. Autorka słusznie przyjęła podejście interdyscyplinarne, co pozwoliło jej spojrzeć na problematykę pracy z różnych perspektyw i uwzględnić różne metody badawcze. Jej pracę można uznać za istotny wkład do interdyscyplinarnego badania związku między narodowością i religią. Mgr Magdalena Guschlbauer prawidłowo formułuje pytania badawcze i hipotezy pracy, które następnie weryfikuje w końcowej części dysertacji. O nowatorskim charakterze niniejszej pracy świadczy jej główne założenie, że różne środowiska luteranów reprezentowały odmienne stanowiska kulturowe nie tylko ze względu na swoje pochodzenie etniczno – historyczne, ale głównie ze względu na rozbieżne wykładnie etyki i tradycji chrześcijańskiej. Autorka słusznie uznała prasę za źródło, którego analiza pozwoli na ukazanie dynamiki relacji między tożsamością religijną i narodową.

Celem pracy jest również udowodnienie, w opozycji do dotychczasowej literatury, że spory narodowościowe nie były niezależne od misji Kościoła i nie sprzeciwiały się jej, a właśnie wynikały z konkretnej interpretacji zadań i posłannictwa Kościoła. Trafnie sformułowane zostały szczegółowe pytania badawcze. \* Celem przeprowadzonej analizy miała być odpowiedź na pytanie, jakie argumenty, wizje i obrazy kulturowe przytaczano w dyskusji za polskością, a jakie za pozostaniem przy tożsamości niemieckiej lub przeciwko tendencjom polonizacyjnym. Dysertacja stanowi również odpowiedź na pytanie, dlaczego część wiernych Kościoła ewangelicko – augsburskiego, w zdecydowanej większości niemieckiego pochodzenia, decydowała się przyjąć polską tożsamość narodową, a pozostała, mimo istotnych przemian politycznych, nadal utożsamiała się z niemieckim dziedzictwem narodowym.

Podejście metodologiczne pracy jest dobrze przemyślane i prawidłowo skonstruowane. Autorka uznała, że dla analizy kształtowania się nowej jakości kulturowej protestantyzmu w Polsce najważniejsze będą metody badań kulturoznawczych. Zgodzić się należy z jej argumentem, iż badanie kulturoznawcze metodami filologicznymi sprawiło, że zetknięcie się z przekonaniem duchownych będzie ciekawsze, bardziej autentyczne i bezpośrednie. Jednak przy rekonstrukcji świadomości narodowej i kulturowej luteranów w latach 1918 – 1939 nieodzowne



okazały się również metody historyczne. Interdyscyplinarny charakter jest niewątpliwym atutem recenzowanej pracy.

Mgr Magdalena Guschlbauer wykazała umiejętność dogłębnej analizy obszernego materiału źródłowego i formułowania interesujących wniosków. Po kwerendzie wszystkich czasopism Kościoła ewangelicko – augsburskiego dokonała wyboru tytułów najbardziej reprezentatywnych dla luterńskiego dyskursu międzywojennego, kierując się m. in. ich zasięgiem. Wybrała czasopisma o zasięgu ponadregionalnym, czyniąc wyjątek dla tytułów wychodzących na Śląsku Cieszyńskim. Następnie Autorka dokonała wyboru tekstów stosując kryterium istotności dla podejmowanych zagadnień badawczych. W ten sposób wyłoniła 36 tekstów do głównej analizy. Zasady wyboru zarówno czasopism, jak i tekstów, uważam za przejrzyste i prawidłowe. Jednakże uczynienie wyjątku dla czasopism cieszyńskich, skądinąd bardzo ważnych dla polskiego luteranizmu, w moim przekonaniu naruszyło równowagę między liczbą analizowanych czasopism polskojęzycznych i niemieckojęzycznych. Do analizy zostały wybrane tytuły z trzech ośrodków: Warszawy, Łodzi i Śląska Cieszyńskiego, a 21 z 36 wybranych artykułów było polskojęzycznych. Wnioski płynące z analizy mogłyby być wzmocnione np. przez uczynienie podobnego wyjątku, jak w przypadku Śląska Cieszyńskiego, również dla niemieckojęzycznych czasopism wydawanych na Wołyniu. Wołyń spełniał także inne kryterium, którym Autorka kierowała się przy wyborze ośrodków wydawniczych, a mianowicie Kościół ewangelicko – augsburski stanowił wśród ludności tego regionu dominującą instytucję kościelną. Uwaga ta jednak nie ma wpływu na ocenę merytoryczną pracy.

Kulturoznawcza analiza wybranych tekstów prasowych została przeprowadzona w pracy prawidłowo i bardzo szczegółowo. Jej celem było dostarczenie próbek języka prasy luterńskiej oraz ujawnienie różnych argumentów stronnictw w ramach Kościoła ewangelicko – augsburskiego dotyczących kwestii narodu i kultury.

Konstrukcja rozprawy jest prawidłowa i przejrzysta. Praca składa się z trzech części poprzedzonych wstępem. Narracja rozprawy jest uporządkowana, treści są odpowiednio podzielone na części, rozdziały i podrozdziały. Aparat naukowy został skonstruowany poprawnie, przypisy są rozbudowane. Praca napisana została na



dobrym poziomie językowym. Jednak za poprawną formę rzeczownika „luteranin” w dopełniaczu liczby mnogiej uznaje się formę „luteranów”, a nie „luteran”.

W pierwszej części pracy, mającej charakter typowo wprowadzający, mgr Magdalena Guschlbauer określiła założenia teoretyczne i metodologiczne dysertacji. Wskazała zakres badań i potrzebę ich przeprowadzenia. Nakreśliła cel i główny problem badawczy oraz problemy szczegółowe. Zdefiniowała główne kategorie teoretyczne, wykazując ogólną wiedzę teoretyczną, a więc jeden z wymogów dotyczących prac doktorskich. Przedstawiony tu został również stan badań dotyczący tematu dysertacji oraz założenia metodologiczne z odniesieniem do podejścia interdyscyplinarnego. Część pierwsza pracy stanowi również element wprowadzenia w problematykę. Przedstawia zarys historii Kościoła ewangelicko – augsburskiego oraz analizę aspektów politycznych i społecznych funkcjonowania tej wspólnoty wyznaniowej w okresie międzywojennym. Autorka prezentuje tu ponadto zarys teologii luteranńskiej.

Na drugą część dysertacji składa się analiza wyselekcjonowanych artykułów prasowych odnoszących się do tożsamości narodowej i kulturowej luteranów w Polsce w okresie międzywojennym. Układ analizy jest bardzo przejrzysty i uporządkowany pod względem geograficznym. Jako pierwsze analizowane są teksty z czasopism wydawanych w Warszawie (ośrodek polski), w następnej kolejności na Śląsku Cieszyńskim (ośrodek mieszany narodowościowo) jako ostatnie wydawane w Łodzi (ośrodek niemiecki). W ramach poszczególnych ośrodków Autorka przyjęła porządek prezentacji w miarę możliwości chronologiczny. Analizę każdego z ośrodków zamyka podsumowanie.

W ostatniej części pracy w sposób syntetyczny podsumowane zostały charakterystyczne elementy wszystkich tekstów dotyczące przekonań kulturowych w luteranńskiej grupie wyznaniowej. Materiał źródłowy pozwolił mgr Magdalenie Guschlbauer wyodrębnić typowe elementy dyskursu polsko – ewangelickiego, niemiecko – ewangelickiego oraz elementy dyskursu antypolskiego w Kościele ewangelicko – augsburskim. Dokonała tu także oceny dynamiki dyskursu. Zwróciła uwagę na czynniki, które wyzwały chęć polonizowania w Kościele ewangelicko – augsburskim. Zaliczyła do nich tradycję podporządkowania Kościoła władzy



świeckiej, chęć pokojowego współżycia z polskim społeczeństwem, jak również możliwość wywierania wpływu przez luteranizm na kulturę i mentalność narodu. Natomiast do działań mających wzmocnić niemieckość w Kościele motywowała kontynuacja tradycji przodków, duma z osiągnięć kulturowych oraz tęsknota za luteraniskim uniwersalizmem powiązany z językiem niemieckim. Na podstawie tych wniosków podjęła również polemikę z literaturą przedmiotu, wykazując, iż braku osiągnięcia jedności nie należy postrzegać jako zjawisko negatywne, a różne dążenia jednostek są normalnym zjawiskiem w obrębie grup społecznych. Analizy przeprowadzone przez Autorkę są przekonujące, a jej wnioski mają dużą wartość merytoryczną. Według mojej oceny jest to praca wyróżniająca się. Uważam też, że powinna zostać opublikowana.

#### Konkluzja

Praca mgr Magdaleny Guschlbauer pt. „Prasa Kościoła Ewangelicko – Augsburskiego jako obraz dyskursu narodowego i kulturowego luteran w II Rzeczypospolitej” napisana pod kierunkiem dr hab. Krystyny Radziszewskiej, prof. UŁ oraz prof. dr Hansa-Jürgena Bömelburga spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim. Recenzowana dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i ma charakter nowatorski. Praca uwypukla nowe obszary i potrzeby badawcze. Mgr Magdalena Guschlbauer wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną i umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Praca doktorska spełnia wymogi określone w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, stąd też ostateczna konkluzja jest pozytywna. Kieruję prośbę do Komisji do spraw stopni naukowych w dziedzinach etnologia i antropologia kulturowa, nauki o kulturze i religii oraz nauki o sztuce Uniwersytetu Łódzkiego o dopuszczenie mgr Magdaleny Guschlbauer do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

*Elżbieta Alabrudzińska*

Toruń, 17 III 2025 r.

Dr hab. Elżbieta Alabrudzińska, prof. UMK